

Нагайник Тарас,
старший викладач кафедри
криміналістики навчально-
наукового інституту права та
психології Національної
академії внутрішніх справ;
Романська Валерія,
слухач 1-го курсу магістратури,
спеціальність «Правоохоронна
діяльність» ІЗДН Національної
академії внутрішніх справ

СУДОВО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА ПРОГРАМА ТА ВЕТЕРАНСЬКІ СУДИ ЯК МЕХАНІЗМ ПЕРЕХІДНОЇ ЮСТИЦІ В УКРАЇНІ: ВІД КАРАЛЬНОЇ ДО ВІДНОВНОЇ МОДЕЛІ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила безпрецедентне зростання кількості громадян із досвідом бойових дій, що в умовах тривалого стресу та соціальної дезадаптації стає серйозним викликом для національної системи кримінальної юстиції. У 2024–2025 роках правоохоронні органи та суди фіксують стійке зростання потреби у правовому захисті ветеранів, чия поведінка часто детермінована специфічними психофізіологічними станами. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), наслідки бойових акубаротравм (контузій), депресивні розлади та так звана «моральна травма» формують особливий профіль правопорушника, який потребує не стільки ізоляції, скільки спеціалізованої медико-психологічної допомоги та соціальної підтримки [4, с. 12]. Традиційна система правосуддя України, що історично базувалася на каральній парадигмі, часто виявляється неспроможною забезпечити реальну ресоціалізацію таких осіб, що створює ризики криміналізації героїв війни та їхнього виключення з активного суспільного життя.

За даними моніторингу системи безоплатної правничої допомоги та Міністерства у справах ветеранів України, станом

на 2025 рік значна частина ветеранів, які опиняються в орбіті кримінального процесу, мають статус осіб з інвалідністю внаслідок війни (сумарно понад 8 % від загальної кількості ветеранської спільноти у пенітенціарних установах) [5]. Специфіка їхнього утримання та ресоціалізації вимагає від держави не просто формального виконання вироків, а створення безбар'єрного середовища та забезпечення доступу до висококваліфікованої психіатричної допомоги безпосередньо в місцях відбування покарання. Сучасна вітчизняна судова практика вже почала адаптуватися до цих викликів, використовуючи механізми ч. 2 ст. 66 КК України, що дозволяють судам визнавати бойовий досвід та ПТСР пом'якшуючими обставинами [3]. Зокрема, аналіз практики Гребінківського районного суду Полтавської області та узагальнення Верховного Суду свідчать про те, що наявність підтвердженого діагнозу ПТСР часто розглядається як фактор, що суттєво знижує суспільну небезпечність особи, дозволяючи застосовувати ст. 69 КК України для призначення покарання нижче найнижчої межі або ст. 75 КК України для звільнення від відбування покарання з випробуванням [3].

Важливим вектором розвитку української юстиції є імплементація зарубіжного досвіду, зокрема американської моделі «Ветеранських судів» (Veterans Treatment Courts — VTC). Створені в США у 2008 році як відповідь на кризу соціалізації ветеранів війн в Іраку та Афганістані, ці суди запровадили кардинально інший підхід — «відновне правосуддя». Сутність моделі полягає у залученні мультидисциплінарної команди, де суддя діє в синергії з представниками Департаменту у справах ветеранів, лікарями та менторами з-поміж ветеранів-добровольців [6, с. 45]. Програма передбачає інтенсивний курс реабілітації та контролю (від 12 до 18 місяців), успішне проходження якого може призвести до повного зняття обвинувачень або суттєвого пом'якшення вироку. Статистичні дані Justice for Vets підтверджують, що рівень повторних правопорушень серед випускників VTC складає лише 14 %, тоді як у загальній системі кримінальної юстиції цей показник сягає 46 % [6].

В Україні наразі за участю Міністерства у справах ветеранів та ГО «Юридична сотня» розробляється концепція

впровадження судово-реабілітаційної процедури (СРП), яка має стати національним аналогом ветеранського судочинства. Проект передбачає, що СРП не є окремим судом, а спеціальною процесуальною стадією, яка може бути ініційована на будь-якому етапі провадження щодо особи зі статусом ветерана війни [1, с. 3]. Ключовим інструментом СРП є комплексний скринінг, який дозволяє виявити зв'язок між вчиненим правопорушенням та ментальними станами особи, отриманими під час служби. Важливим етапом є розробка індивідуального плану реабілітації, що включає психологічну корекцію, лікування залежностей та професійну перепідготовку. Міністерство у справах ветеранів активно долучається до створення програм ресоціалізації для тих, хто відбуває покарання без позбавлення волі, акцентуючи увагу на збереженні сімейних зв'язків та працевлаштуванні [5].

Особливе місце в цій системі займають органи пробації. Відповідно до нових стратегій Мін'юсту, офіцери пробації мають пройти спеціалізоване навчання для роботи з ветеранами, виконуючи роль кейс-менеджерів, які не просто контролюють поведінку засудженого, а допомагають йому орієнтуватися в системі соціальних гарантій [5]. Також важливо розвивати інститут менторства «рівний-рівному», де успішно реінтегровані ветерани допомагають побратимам, які потрапили у конфлікт із законом, долати кризові стани та відчуження від суспільства. Це створює унікальний мікроклімат довіри, якого важко досягти у межах формальних відносин «слідчий — підозрюваний» або «наглядач — засуджений».

Для повноцінної реалізації цих ініціатив українське законодавство потребує системних змін. Зокрема, необхідно внести зміни до Кримінального кодексу України, передбачивши у ст. 66 пряму вказівку на ПТСР та бойову травму як обов'язкові пом'якшуючі обставини. Також доцільно розширити повноваження судів щодо призначення примусових заходів медичного характеру або реабілітаційних програм замість реальних строків ув'язнення за нетяжкі злочини. Кримінальний процесуальний кодекс має бути доповнений нормами про обов'язкове залучення психолога до допитів ветеранів та проведення обов'язкової комплексної судової психолого-

психіатричної експертизи у випадках, коли підозрюваний має досвід перебування у зонах інтенсивних бойових дій.

Підсумовуючи, слід наголосити, що перехід від каральної до відновної моделі правосуддя щодо ветеранів є не лише вимогою гуманізму, а й питанням національної безпеки. Ефективна ресоціалізація дозволяє повернути захисників до продуктивного життя, мінімізувати ризики рецидивної злочинності та зберегти соціальну стабільність у поствоєнному суспільстві. Поєднання зарубіжного досвіду «ветеранських судів» із вітчизняними напрацюваннями щодо судово-реабілітаційної процедури дозволить створити дієву систему, де закон і справедливість працюють на благо людини, яка захищала державу.

Список використаних джерел

1. Впровадження концепції судів у справах ветеранів: юридичні аспекти та виклики. *Юридична сотня*. 2024. URL: <https://legal100.org.ua/vprovadzheniya-konceptsiyi-sudiv-u-spravah-veteraniv-yurydychni-aspekty-ta-vyklyky/>
2. В Україні розробляють концепцію військових та ветеранських судів з урахуванням досвіду США. *Nova.net.ua*. URL: <https://nova.net.ua/v-ukrayini-rozroblyayut-konceptsiyu-vijskovykh-ta-veteranskykh-sudiv-z-urahuvanniam-dosvidu-ssha/>
3. Врахування ПТСР як пом'якшуючої обставини: аналіз практики. *Гребінківський районний суд Полтавської області*. URL: <https://gr.pl.court.gov.ua/sud1605/pres-centr/4/435080/>
4. Державна політика щодо ветеранів війни: аналітична доповідь. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/derzhavna-polityka-shchodo-veteraniv-viyny>
5. Мінветеранів долучається до розробки програм ресоціалізації для ветеранів і ветеранок. *Урядовий портал*. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minveteraniv-doluchaietsia-do-rozrobky-prohram-resotsializatsii-dlia-veteraniv-i-veteranok-iaki-vidbuvayut-pokarannia-bez-pozbavleniya-voli>
6. Justice for Vets. Outcomes and Success of Veterans Treatment Courts. URL: <https://justiceforvets.org/>

7. Baldwin, J. M. (2015). Investigating the Effectiveness of Veterans Treatment Courts. *Journal of Criminal Law and Criminology*.

Кляровська Леся,

адвокат, керівник проєктів та програм ГО «Фундація Л.І.І.Д.»

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ

Повномасштабне вторгнення росії, після років агресії з початку АТО спричинило значне зростання кількості ветеранів та ветеранок, а інтенсивність бойових дій має негативний (або навіть руйнівний) вплив на здоров'я Захисників та Захисниць. У випадку якщо такий вплив не був виявлений своєчасно, а його наслідки не усунуті зокрема і за допомогою ефективних програм державної підтримки, це може призвести до того, що ветеран чи ветеранка можуть бути втягнуті у злочинну діяльність, або ж скоїти правопорушення, що спричинені наслідками бойової травми, посттравматичними станами, залежностями, складною адаптацією до цивільного життя тощо.

Чинна система правосуддя не має ефективного механізму дій, щоб допомогти такій людині. Реакція держави здебільшого настає постфактум і зводиться до каральної функції, без забезпечення психологічної, медичної або соціальної підтримки, якої особа може потребувати невідкладно.

Ігнорування ветеранського статусу та потенційного впливу наслідків війни у конкретних кримінальних провадженнях може призвести до поглиблення психологічних травм, несвоєчасного надання медичної допомоги та супроводу, зниження довіри до правосуддя і держави в цілому, підвищення ризику повторних правопорушень. Усі ці ризики виникають в першу чергу через те, що у системі правосуддя ветерани/ки та їх індивідуальні потреби переважно залишаються невидимими для держави, що не дозволяє формувати цілісну та ефективну модель